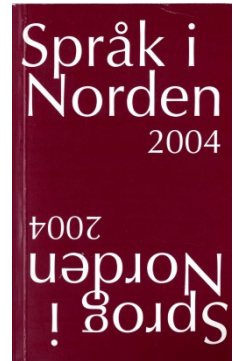

Sprog i Norden

Titel: Språkvård och textvariation
Forfatter: Pirjo Hiidenmaa
Kilde: Sprog i Norden, 2004, s. 103-109
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språkråd

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Språkvård och textvariation

Pirjo Hiidenmaa

Sommaren 2003 frågade finska språkbyrån de finska modersmållärarna vad de tyckte språkvården borde göra särskilt med tanke på undervisningen i modersmål. Vi fick nästan etthundra fritt formulerade svar. Lärarnas många olika slags önskemål kan uttryckas i två grundtankar:

- Skydda det finska språket.
- Ge klara regler.

Jag tolkade dessa två generaliseringar så att det finns ett flertal finska modersmållärare som saknar ett tydligare ställningstagande; dagens språkliga variationer känns förvirrande, rentav hotfull mot språket. Språket borde fridlysas och omfattas av entydiga förhållningsregler. Som det är nu tvingas skribenter alltför mycket till överväganden och avvägningar, bedömningar ”från fall till fall” och val mellan olika språkliga former.

Till det som hotar språket nämner lärarna sådana fiender som anglicismer, invecklat språk och slarvigt talspråk. Syftet med undervisningen och språket - kanske ett implicit syfte - att utgöra ett lättfattligt finskt standardspråk förverkligas inte. Det går inte att komma med enkla regler i undervisningen för hur språket ska läras ut.

De här grova generaliseringarna visar vad som sker i språket och språkundervisningen. Idealmodellen framställer språket som klart avgränsade strukturer och ord som med rimliga ansträngningar kan överföras genom undervisning. Ett sådant

språk svarar mot kommunikationsidealen, det är tydligt och enkelt, alla uppfattar det som bra. Dessutom motsvarar det den nationella idealbilden av ett rent språk som kännetecknar finnarna.

Men i själva verket är språket inte klart och enkelt. Språkbrukarna använder inte bara ett språk utan otaliga varieteter, som även de förändras. Det finns också ett flertal ideal och personer som definierar idealen.

Förändring, variation och kontroversiella ideal skadar inte språket utan hör till språkets väsen. Det här synsättet borde även utgöra utgångspunkten i modersmålsundervisningen. Jag presenterar här sex punkter som stöd för min argumentering.

Språket och att tala om det allt mer komplicerat

Det förekommer en komplexitet på alla språkliga nivåer från rättstavning till stilfrågor, satsbyggnad och betydelse, med andra ord vid produktionen av texter.

I fråga om rättstavning går det att formulera exakta regler, men vid sidan om förekommer fortfarande mer komplicerad praxis, där skribenten själv måste göra sina egna val. På de andra språkliga områdena, satsstrukturer, stil och nyanser är variationen ännu större.

När det gäller exempelvis kommersiella namn, produkter och företagsnamn kan de utgå från andra språk än finskan. De måste vid behov kunna uttalas, böjas och skrivas i finska kontexter. Man måste kunna skapa nya avledningar av dem. När namnen används måste man kunna skilja presentationen av logotypen och namnets språkliga form. Rättstavningen kompliceras också av uppkomsten av den produktiva ordbildning av förkortningar som blivit vanlig i det moderna språket.

Detta innebär att man i stället för regler bör känna igen typiska och atypiska fall. Det gäller att överväga, söka efter relevanta analogier och tillämpa allmänna principer i även mycket varierande situationer.

Förr lärde man sig att en mening inleds med stor bokstav och avslutas med punkt. I dag skapas texter som inte byggs upp av meningar. Hit hör uppräkningslistor där hela förteckningen utgör en enda mening. Det finns olika slag av typografisk planering och andra sätt att presentera texter där den traditionella lineära framställningen och reglerna för den inte alls räcker till.

Många slags kontexter och syften

Förr lärde vi oss att skilja mellan skriftspråk och talspråk. Dagens värld kännetecknas av en indelning i betydligt mer komplicerade nätverk av olika stilar. Insprängt i texten förekommer tal, citat och liknande. Såväl rubrikerna som brödtexten dikteras av olika stilanvisningar. De kan vara snärtigare än själva brödtexten. I rubriken till en hälsoartikel om bantning kan man provokativt tala om ”fläsk”, medan själva brödtexten handlar om ”fettvävnad och energiförbrukning”.

Texterna rättar sig efter andra texter. Till exempel lagspråket styr en officiell handling. Meddelanden och produktbroschyrer anpassar sig till nyhetstexternas värld osv.

Texterna kan vara ironiska, och de kan låna drag av framställningssättet i andra texter. Indelningen i talspråk och skriftspråk räcker inte. Det gör inte heller indelningen i bra och dåligt, rätt eller fel.

Det är själva kontexten som måste studeras allt mer. Kundenservice kan eftersträva en ungdomlig och dynamisk image genom att leta efter ett nytt namn eller genom att dua sina kunder. Någon kan medvetet gå in för ålderdomlig organisationsimage och respekt genom att nia, medan någon annan gör det för att skapa distans. Det finns flera skäl till hur man väljer: folk kan komma till samma språkliga val på olika grunder.

Få föreskrifter är bestående och absoluta. Det finns allt fler frågor: vad är det för en text det gäller, vilken är stilen, förekommer ironi, handlar det om ett lån, ett citat, som skribenten försöker sig på.

Skolorna får allt svårare att lära ut ordens stilvärde som sådant. Det handlar i stället om situationer och kontexter som inte heller de är slutgiltiga eftersom även de hela tiden växlar och förändras med avsikt. Det blir allt mer invecklat att välja "ett språk som motsvarar situationen". Texten bestäms inte bara av vad man vill säga utan också av vem som säger det och var det sägs.

Var hitta modeller för gott språk?

Det finns allt fler modeller för gott språk. Det är inte bara fråga om bra texter utan om bra medietexter, bra engagerade texter, bra analytiska texter, bra reklamtexter och bra polemiska tv-texter.

Eftersom det i verkligheten inte finns standardtexter måste man redan i skolan börja träna texter med särskild inriktning. Målet är att skapa genremedvetenhet. Det innebär att också kriterierna för bedömning är genrespecifika. Det som lämpar sig för en text passar inte alls för en annan.

Den språkliga kvaliteten handlar inte bara om rättstavning och språkets uppbyggnad. Texternas och språkets sociala dimensioner påverkar bedömningen av språket allt mer. Text- och språksociologi utgör en oskiljaktig del av modersmålsundervisningen.

Vi vet att man lär sig använda språk också med hjälp av modeller, även om människan inte är bara en imitator. I texternas värld ser vi allt fler också sådana texter som inte är modeller för gott språk. Språkförmåga inkluderar alltså textkritik. Man måste även kunna känna igen slentrianmässiga uttryckssätt och frigöra sig från dem.

Det är inte möjligt att för elevernas del på förhand avgränsa den textmassa som kunde duga som förebild för den lärande människan. Vi kan bara styra in eleverna på kritik av alla de texter de stöter på.

Vem slår fast vad som är gott språk?

Det är inte längre en liten lärd elit som har makt och myndighet att slå fast vad som är gott språk, något som var fallet för hundra år sedan eller kanske ända in på 1950-talet. På den tiden bestod folket av utbildade och icke-utbildade. Arbetet bestod mest av kroppsarbete i fabriker eller inom lantbruket. Så sent som på 1950-talet avlades studentexamen av bara knappt 10 procent av en årskull. Ur den här kategorin kom de som använde språket som arbetsredskap och styrde uppfattningen om vad som var gott språk.

Tack vare sin urbana bakgrund och likartade utbildning använde de ett relativt enhetligt skriftspråk. Information spreds i tryckt form eller via de landsomfattande radio- och tv-kanalerna. Förlagen och medierna kunde styra innehållet i och kvaliteten på de texter de publicerade eftersom de utgjorde offentlighetens portvakter.

I dagens värld finns det allt fler personer som slår fast vad som är gott språk; tack vare den 9-åriga grundskolan omfattas alla av det skrivna språket. Över hälften av en årskull avlägger studentexamen. Utbildningar som leder till examina är fortfarande långa, och den specialterminologi som gäller ett yrke får en allt större betydelse.

Enligt statistiken utför cirka hälften av alla yrkesverksamma s.k. informationsarbete, hit hör att läsa, skriva, diskutera, rådgöra samt skaffa fram information och behandla data. I allt detta är språket en nödvändighet, inte bara modersmålet utan också främmande språk. Ytterligare blir det allt viktigare att med hjälp av olika redskap presentera uppgifter i form av texter, tabeller, diagram, sammanställningar, sammandrag, inledningar, diskussionsinlägg m.m.

Eftersom det i dag finns mångfalt fler skribenter än förr, finns det också mångfalt fler uppfattningar om vad som är en bra och kvalificerad presentation i olika sammanhang. Alla har möjligheter att få sina texter och tal offentliggjorda tack vare Internet, lokalradion och andra kanaler som inte spelar

portvaktens roll på samma sätt som kanalerna för informations-spridning för årtionden sedan.

Språkligt bombardemang och informationsflöde

Vi är omgivna av en strid ström av information från olika håll. Vart man än vänder blicken ser man reklam, affischer, rubriker och sloganer. Informationsförmedlingen, nöjesbranschen och arbetslivet bygger på budskap, texter och talat språk.

Språket styrs allt mer in på det industriella, man prövar till exempel vilket värde reklam och annonser har när det gäller att väcka folks uppmärksamhet. Upprepning påverkar hur budskapet tas emot. Vi minns upprepningen samtidigt som vi känner igen de återkommande presentationssätten och strukturerna.

Det finns ingen s.k. naiv och ren inre språkkänsla med vars hjälp vi skulle kunna känna igen rätt och fel. Olika former kan bli naturliga och kännas bekanta, nästan oundgängliga, om man ser dem ofta och vänjer sig vid dem. Språkörat är utsatt för manipulering - eller mer neutralt uttryckt - inflytelser.

Man kan inte hitta ett kärnområde i språket, för språket lever i ett flertal användningssätt. När man talar om språket rent allmänt syftar man på en snäv idealisering som man kan skapa genom att betrakta språkets rikliga förekomster.

Språkets makt

En människa mäts och bedöms allt mer utifrån sitt språk. Språket skapar identiteter och roller. Det leder till att individen inte kan förlita sig på andras vägledning och förenklingar. För att kunna svara för sitt språk och sig själv måste hon allt mer kunna tolka och välja bland språkets olika former. Eftersom hon ansvarar för sitt språk, behöver hon språkliga kunskaper och språklig medvetenhet för att välja med ansvar och inse konsekvenserna av hur hon väljer.

Mer om temat:

Cameron, Deborah (1995): *Verbal Hygiene*. London: Routledge.

Fairclough, Norman (1992): *Critical language awareness*.
London: Longman.

Hiidenmaa, Pirjo, 2003: *Suomen kieli - who cares*. Helsinki:
Otava.

